

Oisat RÜSTƏMOV

Müasir incəsənətin ən qabarıq cəhəti kəskin, qatı sərhədlərin yoxa çıxması, divarların arımsızdır. Bu gün bütün dünyada interdisiplinar (təlimlərarası) metodlar daha aktualdır. Əslində, müxtəlif sənət sahələrinin bir-birinə inteqrasiyası tez söhbət deyil. Bu, əvvəlki əsrlərdə də müxtəlif sənətlərdə mövcud olub, sadəcə bu gün artıq sözügedən meyl prioritetlərdən birinə çevrilib.

Bu gün bizim incəsənət, sənətkarlıq, yaxud elmi dəyə andırdığımız sahələr XVI əsrə qədər ümumi sənət sisteminin içindəydi, yeni istedad, texniki ustalıq, oğlı zəhmət, istehsal vasitələri tələb edən bütün sahələr bir bütövün içində başa düşülürdü. XVI-XVII əsrlərdə akademiyanın qurulmasıla əvvəllər vahid bir bütöv kimi təsvir edilən sənətdə parçalanma, ayrılma getməyə başladı. XVIII əsrin ikinci yarısında isə incəsənət digər texniki sənətkarlıq tələb edən sahələrdən ayrılıb ayrıca sahə kimi oturdu. Bu dövrdəki əsas nəzəri mübahisələr sənət sahələrinin suverenliyi, müstəqilliyi ilə bağlıdır. Sözügedən mübahisələr içində görkəmli alman mütəfəkkiri və tənqidçisi Qothold Lessinqin 1766-cı ildə çap etdiyi "Laokon" əsəri məşhurlaşdı. Lessinq bu əsərinde sənəti şərti olaraq zaman sənətləri və məkan sənətləri şəklində iki yərə böldü. Onun fikrincə, tutalım, ədəbiyyat kimi mövzuların zamanın axarı içində ifadə edənlər zaman sənətləri, heykəltəraşlıq, rəssamlıq kimi konkret bir məkanın içində zamanın bir anını ifadə edənlər isə məkan sənətləridir. Çünki ədəbiyyat öz mövzusunu gəzi zamanın içində ifadə edir, rəssamlıq, heykəltəraşlıq kimi sənətlər isə materialları maddi olduğu üçün konkret bir məkanda cisimləşir, statikləşir. Mütəfəkkirin fikrincə, hər sənət öz müstəqil qaydalarını yaradaraq həmin qaydalara tələb olunduğu anı necə də çatır.

XIX əsrdə də aradığımız sənət sahələri, sənət növləri arasında inteqrasiyadan söz aqılır. Sənət sahələri arasında parçalanmanın oleyhinə ən aktiv tənqidi fikirləri alman romantikləri səsləndiriblər. Onlar deyirdilər ki, sənət, təbiət, elm arasında bu qədər uçurumlar yaratmaq dünyanın bütövlüyünü pozacaq. Məsələn, görkəmli alman mütəfəkkiri Şelegel möhdüldüldürçü qaydalardansa, hər cür sərhəddən, qaydanın söfəfləşdiyi, beləliklə, sənətin həyatın bütün tövələrində nüfuz etdiyi "fasiləsiz şəkildə irəliləyən universal poeziya"dan bəhs edirdi.

Sonrakı illərdə əfsanəvi bəstəkar Rixard Vaqner də sənət növlərinin bir-birin-

dən ayrılmasına qarşı çıxmış, sənət sahələri arasında kəskin sərhədlərin aşılmasıyla yeni formalarn tapılmıgından mümkünlüyündən bəhs edib. Bəstəkar 1849-cu ildə "Sənət və inqilab" adlı yazısında sənət sahələrinin ayrılmasının oleyhinə "Gesamtkunstwerk" (bütöv, vahid sənət əsəri) anlayışını ortaya atır. Vaqnerin fikrincə, mükməll sənət əsəri Antik Yunanstanda olduğu kimi dramdır. Onun fikrincə, poeziyanın, musiqinin, rəqsin, hotta memarlığa qədər bir-birindən fərqli sənət sahələrinin "teatral təmsilin içində" çılğalaşması vasitəsilə bütöv sənət əsəri yaradıla bilər.

XX əsrin başında estetik modernizmin tərəfdarı olan tənqidçilər də cynon Lessinq kimi, sənət sahələrinin muxtariyyətindən, müstəqilliyindən, sənət növləri arasında sənətlərin müəyyənləşdirilməsindən yanaşdır. Məsələn, Klement Qrinberqin fikrincə, hər sənət özünü istifadə etdiyi başqa sənət sahələrinə aid vasitələrdən arındırmaqlı, təmizləməlidir. Ancaq XX əsrdə əvvəlcə futuristlərin, dadaistlərin, sonra isə postmodernistlərin başladığı polemikalar nəticəsində bu yanaşmalar dəyərini itirməyə başladı, bu gün isə tamam keçərsizləşib. Görkəmli amerikalı ədəbiyyatşünas Lesli Fidlerin məşhur kitabının adıyla desək, bu gün artıq sənət sahələri arasındakı "Xəndəklər doldur(ulub), sərhədlər aş(ılıb)".

Bu məsələni bir az da açmağa çalısq, XX əsrin əvvəllərində avanqard sənətkarlar böyük bir polemika başladılar. Sualları çox sadə idi: Niyə sənət mühitində keçmişə aid şeylər indiyə aid şeylərdən daha imtiyazlıdır, niyə cəmiyyət onları qoruyur, restavratsiya edir, muzeylərdə saxlayır, onlara sərmaş yətur, amma digər şeylər diqqətdən kənarında qalır, aqibətləri tələyin ixtiyarına buraxılır? Bu suallara çoxsaylı cavablar verilsə də, artıq heç biri cavab inandırıcı gəlmirdi. Buna görə də məsələni gündəmdə saxlamaq, polemikanı davam etdirmək üçün Tommaso Marinetti kimi futuristlər deyirdilər ki, modern bir avtomobil, yaxud tyandır antik yunan heykəllərindən daha gözəldir. Soruşurdular ki, qədim dövrdə kiminsə içində yemək yediyi saxsı qabı, taxta qaşığı bu günün kəşflərindən daha dəyərlidən hansı meyarlardır? Deyirdilər ki, bizim keçmiş güləcəkdən dəyərlidən saymamız əbsurdur, çünki keçmişdə yox, indidə yaşayırıq. Bu məzmunlu tənqidlər həmin dövrdə daha çox muzeylərə təlaşnırdı. Amma bu polemik vəziyyəti bərdən-bərdə baş verməmişdi. Bu fikirlər bir xeyli dövrdə həmin dövrün icimai-siyasi həyatındakı bərabərlik, demokratiya diskurslarının əks-sədası idi. O dövrün siyasətçilərinin, hüquqşünaslarının, aktivistlərinin insanları bərabər hüquqlara malik olmasını tələb etməsinə paralel olaraq, avanqard sənətkarlar da nəsələrin, məkanların, əsas da tarixi dövrlərin bərabərliyini tələb edirdilər. Onların başladığı bu hərəkat tezeo effekt

verməsə də, cəmi 40 il ərzində artıq qatı, statik, kanonik olan hər şeyə qarşı şübhəyə lə baxmaq qaçılmaz oldu.

XX əsrin ortalarında on müxtəlif sahələrdə xeyli paradigma dəyişikliyi baş verdi, əvvəllər möhdü şəkildə istifadə olunan xeyli anlayışın əhatə dairəsi genişləndi. Məsələn, görkəmli fransız ədəbiyyatşünası Rolan Bart əvvəllər ancaq yazılı ədəbiyyat nümunələri üçün istifadə edilən Mötn sözünün sərhədlərini genişləndirdi. Bart fotoşunu da, kinonu da mötn kimi oxumaqla Mötn deyildən nəzərdə tutulan coqrafiyasını böyütüdü. Bir başqa misal da görkəmli kommunikasiya nəzəriyyəçisi Marşal Makluhanın məşhur "Quttenberq qalaktikası" kitabında istifadə etdiyi "qlobal kod" anlayışı və "media" sözünün yeni mənələri. Latın sözü olub "araç, vasitə" olan "media" sözü əvvəllər yalnız kütləvi informasiya vasitələrini, yeni qəzeti, radionu və televiziyanı ifadə etmək üçün istifadə edilirdi. Makluhan "media" sözünün sərhədlərini bütün sənət sahələrini əhatə edəcək şəkildə genişləndirdi. Makluhanın fikrincə, bütövlükdə media insanın davamıdır: təkər ayağının, kitab gözümünün, paltar derimizin, elektrik şəbəkəsi mərkəzi sinir sistemimizin davamıdır. Alimin düşüncəsinə görə, insan bədənliyə gerçəkləşdirməyə çalısqıdır, yaxud düşüncəsində reallaşdırmağı planlaşdırdığı hər şeyin davamını, uzantısını yaradıb ki, bunlar da hamısı vasitədir, yeni media.

XX əsrdə əvvəlcə internetin kəşf olunması, ardınca isə smartfonların, sosial şəbəkələrin insan həyatına daxil olmasıyla bəşəriyyətə tam başqa bir mərhələyə bərdə qoydu: Virtual realıqlar mərhələsinə. Necə ki, fotoqrafiyanın, kinonun, televiziyanın kəşfindən sonra ədəbiyyat özünü bu operativ, birbaşa sahələrlə yarışda yeniləməmişdi, internetin, sosial şəbəkələrin də həyatımıza girməsindən sonra bəddi ifadə formalarında yeni axtarıqlar futurladı. Əylənmələr "word" oldu, kağız kitab "e-book" oldu. Bugünün ədəbiyyatında artıq sərhədlər, divarlar yoxdur, hər şey bərabərdir, onlayndır. Dünya bir düymə uzaqlıqdadır. Bu gün ənənəvi sənət metodları ilə yanaşı, aqlaşığız bir sürətlə elektron sənət nümunələri, hipertekstlər, şəbəkə ədəbiyyatı inkişaf etməkdədir. Artıq dünyanın aparıcı universitetlərində, böyük elm müəssisələrində bu sahəyə xüsusi diqqət ayrılır, kürsüləri qurulur, kafedralar yaradılır. Aparıcı ölkələrin alimləri artıq anlayıqlar ki, gələcəyin sənəti geri dönüş olmayan şəkildə elektron media ilə, sosial şəbəkələrlə bağlı olacaq. Məsələn, iki il öncə yeni texnologiyalar vasitələrdən məharətlə istifadə edən Nyu-York Xalq Kitabxanası yeni roman formatı təklif etdi: insta-roman. Instaqram sosial şəbəkəsində Kafkanın "Cəvrilimə"si kimi məşhur klassik mətnlərin instaqram variantını yayımladı. Kitabxananın nümayəndəsi

mətuatə açıqlamasında dedi ki, elektron vasitələrlə böyüyən, gözünü açmış sosial şəbəkələri görən yeni nəsli köhnə metodlarla maraqlandırmıq, maarifləndirmək çətindir. Buna görə də onların dilindən danışmağa çalısqır.

Klassik kitabla böyüyən adamlar üçün dəyərli xəsus, onun maddi ağırlığı necə qəbul edilir, gözünü açmış planşetlər, smartfonlar, elektron kitabları görən yeni nəsli üçün də hər hansı texnoloji vasitənin dəyərləri, funksiyaları o qədər doğmadır, dəyərlidir.

Bugünkü dünyada insanın realıq hissi, dünyaya baxışı fasiləsiz şəkildə sosial şəbəkədəki linklər vasitəsilə parçalanır, başqa-başqa ünvanlara yönləndirilir. Bu, mərkəzi olmayan dünyadır. Belə bir dünyanı ifadə etmək üçün ənənəvi metodlar həmişə işə yaramır, burda yeni eksperimentlərə ehtiyac var.

Son illər bu parçalanmış, fraqmentar gerçəkliyə elə özünə uyğun formada ifadə etməyə çalısqan bir neçə kitab oxumuşam. Onlardan on maraqlısı yeni dövrün ən məşhur amerikalı tənqidçilərdən biri olan Deyvid Şildsin "Realıq aqlığı" kitabıdır. Bu nəzəri kitab bütövlükdə bir cümələlik, bir abzaslıq, bir paraqraflıq hissələrdən ibarətdir. Elo bil, kitab feybuk statusları kimi yazılır. Müəllif öz yazıq ki, yeni dövrün maddi və ədəbi kollajdır, yeni ayrı-ayrı sahələrdən maraqlı olan fraqmentləri, parçaları yan-yana gətirməkdir.

Bizim ədəbiyyatımızda son illər gerçəkliyin bu tipli fraqmentar formada ifadəsini Rəşad Məcidin "Qolamsız yazılar: status-essələr, sms-essələr" kitabında görürük. Rəşad Məcid klaviatürə dövrünün status, sms kimi formalarını qələm dövrünün esse janrıyla sintez edərək bözən replikası, bözən isə güləcəkdə yazılacaq bir yazının eskizini xatırladan mətnlər yazır. Akademik İsa Həbbibbəyli kitabla yazdığı geniş ön sözdə bu məqama diqqət çəkərək yazır: "Rəşad Məcidin statusları və sms-ler bir romannı eskizləyirdi".

Bu məqamda mən 2013-cü ildə "Beynəlxalq Buker Mükafatı"nın qalibi, minimalist hekayələr ustası Lidia Deyvisi xatırladım. Lidia Deyvisin qısa hekayələrini fotoaparatı anı yamb-sənən işığına, şimşək xərnəsinə bənzədirilər. Mən ilk dəfə Deyvisin "Buker" mükafatını qazanmış hekayələr kitabını oxuyanda qaşmış qalmışdım: bəzisi kimi bir cümələlik, bəzisi kimi abzas, bəzisi isə bir paraqrafdır. Heç bir hekayəsi bir səhifədən çox deyil, bu mərkəzsiz kitabı ensiklopediya kimi təsadüfi bir yerindən açıb oxumaq mümkündür. Amma nə qədər paradoksal səsənsə də, bu fraqmentarlıq, yarımlıq, minimalizmin, sona qədər deməyəndən içində insanla, həyatla, dünyadək yerimizlə bağlı qərbi bir informasiya bolluğu, detal zənginliyi də var.

dövründə ədəbiyyat

Sosial şəbəkələrlə ədəbiyyat mövzusu- nu aradırarkən diqqətimdən yayınmış bir kitaba da rast gəldim. Bu, Vüsal Homzəyev adlı müəllifin "Alatoran yayınları"ndan çıx- mış "Facebook gündəliyi" adlı kitabıdır. Məltum oldu ki, müəllifin bu kitabı Rəşad Məcidin kitabından əvvəl çap olunmuş, amma burda format bir az başqadır. Kitabın tanıtım mətnində oxuyuruq: "...*Dünyanın ən klavay sosial şəbəkəsi olan Facebookda- kı Azərbaycan gündəmi. Bu kitabda azər- baycanlı Facebook istifadəçisinin 3 il ərzin- də yazdığı statuslar, qeydlər, şərhlər top- lanmışdır. Müxtəlif akademik və peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan 7 Facebook istifa- dçısının 2010-2012-ci illər ərzində hadisə- lərə münasibəti, nəql etdikləri hekayələri, keçmiş, bu gün və gələcəklə bağlı fikirlərini bir kitabda toplamaqda məqsədimiz, çağ- daş Azərbaycan tarixinin virtual salnaməsi- ni qısbana da olsa, arxivləşdirərək qoruyub saxlamaq və gələcək nəsillərə ötürməkdən ibarətdir*".

Elə bu tanıtım yazısından növbəti bir məqamə çıxəmə olar: həm Rəşad Məcidin, həm də Vüsal Homzəyevin kitabı önəni- median sonrağı dövrün informasiya vasitəsi olan sosial şəbəkədə yayımlanmış yazılardan ibarət olsa da, hər iki müəllif elek- tron dünyaya, virtual məkana etibar etmə- yərək, "arxivləşdirərkən qoruyub saxlamaq" instinkti ilə bu yazıları yenidən konvensio- nal formada - kitab şəklində çap etdiriblər. Elektron kitab kimi də yox, mehz kağız ki- tab kimi. Bu fakt bizə yeni dövrün məşhur müəhəsisələrindən biri olan elektron kitab, kağız kitabı, "onlayn satış mərkəzləri klas- sik kitab dükənlərini sıradan çıxaracaq mı?" sualına doğru aparır. Görkəmli alim, yazıçı mərhum Umberto Eko bu mövzuya bağlı tanınmış rejissor Jan Klod Kariyerlə söh- bətlərindən ibarət "Kitablardan xilas yox- dur" adlı kitabında deyir ki, biz internetlə - klaviyatura ilə olubsa dövrünə geri qayıtdıq, kompüter bizi Quttenberq çalqıtıkısına geri qayıtdı, indi həmü hərfləri tanımağa, oxumağa məcbur oluruq. Ancaq oxumaq üçün məndə bir platformaya ehtiyac var. Yazıçı deyir ki, bu məndə platforma təkcə kompü- ter ola bilməz, çünki bir romanı oxumaq üçün monitorun qarşısında iki saat oturma- nız, gözünüzün tennis topuna dönmək, üste- lik, kitabın belə deyək ki, batarəyası bitmir; deməli, kitab hələ də praktikdir. Kitab eyni- niyə qaşığı kimi, çötkə kimi, təkər kimi və ya qaşığı kimidir. Bir dəfə icad edildikdən sonra ondan yaxşımsı düzəltmək mümkün deyil.

Sözgedən məsələyə bağlı "In the flow" (Texmənən "Axarda") adlı kitabında tədqiqatçı Boris Qroys yazır ki, internet məkanında, sosial şəbəkələrin şərhədis- dənəsində arıq seçici olmaq mümkün deyil. XX əsrin əvvəllərində sənətçilərin və yazıçılərn başını ağrıdan sual beləydi ki,

seçim meyarı, kriteriyası nədir? Niyə bozi əsərlər muzeyə qəbul edilir, boziləri yox? Niyə bezi əsərlər çap olunur, boziləri yox? Araşdırmaçı yazır ki, tobir caizdirse, sənət əsərlərini muzeylərə, yaxud nəşriyyatlara layiq görən seçim mexanizmləri bir növ qatı katolik meyarlara əsaslanırdı: belə ki, bir əsərin yaxşı, gözəl, ilhamverici, orijinal, yaradıcı, güclü, ifadə gücü yüksək, tarixi mənada əhəmiyyətli olmas... kimi meyar- lar əsas götürülürdü. Ancaq bu yanaşmalar sıradan çıxdı, özünü doğrultmadı, çünki estetik modernizmdən, avanqard sənət nəzə- riyələrinin ortaya çıxmasından sonra heç kimi bezi sənət əsərlərini niyə diğərindən daha yaxşı olduğunu izah və isbat edə bil- mədi. Qroys yazır ki, buna görə də, məcazi dildə desək, katolik yox, protestant, kalvi- nist yanaşmalar daha uğurlu oldu. Məncə, Qroysun məndə istəyi o, bu yanaşmanın fi- zoloji qarşılığı olan oxucu-mərkəzli nəzə- riyələrdir. Müstəqil, başqalarının qılncı altından keçmək məcburiyyəti olmayan, kənarı legitimlik axtarmayan çağdaş nə- zəriyyələr. Əvvəllər beləydi ki, oxucu ki- tabdan zövq almaq, teatr tamaşasına dal- maq üçün işin maddi tərəflərini unutmali, özünü prosese təslim etməliydi. Qroysun təbircə desək, fiksiyanın fiksiya kimi iş- ləməsi üçün maddi, texniki, nəzəri çərçivə hərəkətsiz qalmalıydı. Ancaq öten əsrin əvvəlindən avanqard hərəkətlər sənətin gözden qaçırılan, unudululan maddi tərəflərini tematizə etməyə başladılar. Məsələn, Bertold Brext teatrda döndürücü divar anlayışını götürməyə çalışdı, futuristlər, konst- ruktivistlər sənətçiləri haqqı maddi şeylər istisaf edən mühəndisələrə oxşadılar, Haydegger haqqı sənəti fiksiya olana qarşı mübarizə kimi başa düşürdü və s. İnternet, sosial şəbəkələr avanqardın bacarmadığı şeyi bacardı. İnternet informasiya platformasıdır, ancaq onun emal etdiyi informasi- ya həmişə metemtin özündən kənarıdır, yəni oflayndır.

Bu gün geniş mənada internetin, sosial şəbəkələrin sənətə, ədəbiyyata təsiri qətil- məkdir. Çünki sosial şəbəkələr insanın təf- fülküründən, təbütölünərindən tənəmə yarad- ıcı janrlara qədər hər gün fəsiləsiz şəkildə hər şeyə təsir edir. Öten illərdə Şotlandiyanın Dandi Universitetində Yeva Murzin rəhbərlik etdiyi bir araşdırmada məlum oldu ki, aq-qara televizorlar dövründə dünya gəlmiş, böyümüş insanları oxşar hisse- si yuxularının aq-qara olduğunu, rəngli te- levizorların kütləviləşməsindən sonra dün- yaya gələnlərin əksəriyyəti isə yuxularının rəngli olduğunu iddia edirdi. Gözünü açıb bərbəşə smartfonları, internet, vay-fay, yu- tubu, instaqramı görən Z nəslinin nüma- yəndələrinin yuxuları da, zövqləri də fərqli- dir. Onları önəniyə ədəbi mətmələrə, anə- nəvi şərh metodlarına, önəniyi qiymətlən- mənə biçimləri ilə töəcəbləndirməkdə,

maraqlandıрмаq da, şərh etmək də çətin- dir. Vaxtilə Borxes yazırdı ki, ədəbiyyat idarə olunan yuxugörmədir. Freyd isə deyirdi ki, yaradılıç gündüz görülmə yuxudur. Məsəl- ən, günü-gündən yüksək sürətlə inkişaf edən videooyun sektorunu dünyada artıq elektronik sənətin bir növü kimi qəbul edir- lər və ordaki süjetlər, narrativ formaları ciddi mənlərə tətibq edilən metodlarla şərh olunur. Sonuncu oxuduğum bir araş- dırmadan məlum olur ki, Fransada videoe- yunlar da ciddi hekayə kimi, roman kimi, Delözün, Fukonun nəzəriyyələri ilə şərh edilir və bunlar ciddi jurnallarda çap edil- ir. Çünki inkişaf etmiş ölkələrin sənət mərkəzləri başa düşüblər ki, artıq XXI əsr texnologiya əsridir, internet əsridir və dəyi- şən dünyanın nəbzini anlamaq, yeni nəsillə- rin marağını çəkmək istəyirlərsə, qapıla- rı, pəncərələri onun üzünə bağlamaq, XX əsrin köhnəmiş problematikasını qızdırıb yenidən fikir süfrəyə verməklə ancaq özlə- ri uduzurlar. Bu mənada biz daha böyük anaxronizmin içindəyik. Yaxşı ki, Milli El- mlər Akademiyası ədəbiyyat dünyasının ən qabaqcıl təmayüllərinə öz qapılarını açmaq qərar verdi, bundan həmmiz qazanacaq.

Sosial şəbəkələr vasitəsilə biz, bir növ, nağıllardakı eyni anda bir neçə yerdə olmaq möcüzəsini reallaşdırdıq: həm real həyatda monitorun qabağında, telefonda mövcud, həm də virtual avatarmız, profilimiz vasitə- silə rəqəmsal dünyada, həm qəzet səhifə- sindəyik, həm də saytda. Öten illərdə Amerika yazıçısı Emili Liebertin "Feysbuk nağılları" kitabı da bundan bəhs edir - na-ğıllardakı kimi sərhədlərin itməsindən. Ki- tabda Danimarkanın baş nazirine feysbukda dostluq göndərən bir kənd müəllimindən misal gətirilir. Bir neçə ay nazirə yazışdıq- dan sonra onu kəndlərindəki məktəbə də- vət edən müəllimin nümunəsində sərhə- dlər, iyerarxiyalərn şərtlənməsi vərğulanı- r. Artıq indiki dünya özünü fil dişimədən qılqələlər qapadılan yox, kommunikativ olanların dünyasıdır.

Sosial şəbəkələr ərsəndə kitabların məzmunu, mövzusu dəyişmədi, yazı for- maları da çoxaldı, başqalaşdı, yeni-yeni for- malar ortaya çıxdı. Məsələn, flaş fikşn (flash fiction) deyilən tərz ortaya çıxdı, çox xısa, fotoaparət işığınnı parlayıb sönməsi kimi sürətlə yazılan hekayələr, ən çox 300 işarədən ibarət olmalırdı. Bu tərz Twitter sosial şəbəkəsinin təsiriylə yaranıb, bildi- yiniz kimi, titterdə yazmaq üçün işarə sa- yı məhduduyyəti var. Buna görə bu yeni formaya tvit-hekayə deyənələr də var.

Müasir dövrdə podkastlar, bloqlar, por- tallar önəniyi formatlara alternativ kimi or- taya çıxmaqda və operativ olduqları üçün daha geniş vüsət alməqdərd. İnternet me- kanında ədəbiyyat 2000-ci illərin əvvəl- lərində əvvəlləre saytlərn tərkibindəki forum- lar və çat qruplarında özünə yer axtarməğa

başlamışdı. Sonradan kultura.az, medeni- yet.az, kulis.az, sim-sim.az, artoqos.az, yarpaq.az, muellif.az, avanqard.net, artkas- pi.az kimi müstəqil və ya hansısa qurumun tərkibində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat saytlərn meydana çıxdı. Bununla yanaşı, əv- vəllər daha passiv olan "Ədəbiyyat qəzeti" yeni heyətlə mədəni həyatımıza aktiv şəkildə daxil olduqdan sonra onun eyniadlı saytı da aktivliyə və qısa zamanda sosial şəbəkələrə adaptasiya oldu.

Sosial şəbəkələr dövründə ədəbiyyat mövzusunda bizdə yazılmış (mənim rastı- ma) hələlik yeganə araşdırmanın rus dilində professor Asif Hacıyev yazıb. Onun 2012-ci ilde "Müitorcim" nəşriyyatından çap- dan çıxan kitabı belə adlanır: "Сетевая история, типология и поэтика русской сетевой литературы. Тезисы лекций в Бакнинском славянском университете".

Yeni dövrdə bütün dünyada yutub plat- formasında da ədəbiyyatla bağlı xeyli layi- hələr ortaya çıxır. Bizdə hələlik bu məca- ra böyük aktivlik olmasa da, son illər inter- net tv-lərin çoxalmasıyla birlikdə videofor- malarla can atım hissə olunur. Pandemiya dövründə distant, onlayn təhsilin vacibliyi bir daha bütün dünya üzün təsdiqləndikdən sonra, onlayn müəhazirə, videoesse kimi janrlarda ciddi artım görüldü.

Dünyada yaxın illərdə instaqram plat- formasının hədsiz məşhurlaşmasıyla birlik- də bir xeyli məşhur nəşriyyat klassik əsərləri illüstrasiya formada instaqrama adaptasi- ya etdi. Məsələn, Kafkanın məşhur "Çev- rilme", Ekzjperinin "Balaca Şahzadə" kimi əsərləri insta-roman formatında yayımlandı. İndi dünyada insta-roman, insta-şəir ki- mi janrlar bərəde üzqün müzakirələr gedir.

2020-ci ildə yazıçı Sahilə İbrahimova- nın təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk dəfə ədəbiyyat üzünümüli instaqram jurnalı "Ka- rusele" fəaliyyətə başladı. Jurnalın təsisçisi Sahilə İbrahimova bu layihəni belə açıqla- yır: "Pandemiya, insanların gərgin psixolo- loji durumunu cəmiyyəti bilib-kitabla- terapiyası vasitəsilə sağlama, saxlamağa kö- məklikdir. Hay-kəyindən uzaq, insanlara ha- qıqatən məməvi dəstək ola biləcək bir məkan yaratdıqımıza inanırıq. Biz insənlərə ədə- biyyata, incəsənətə ehtiyacları olduğunu anlamlaq istəyirik". - Bu sözləri jurnalın tə- sisçisi Sahilə Yaya bildirdi.

İnsta-jurnalda hazırda məşhur olan ədəbi təndensiyalar Azərbaycanda tanı- nmasa da, dünyada olduqca çox oxunan yazı- larların, eləcə də ədəbi-psixoloji təndensiyaların müzakirəsi, tərcümələr, eyni za- manı yerli yazırların unikal yanaşmaları yer alacaq.

Görünə budur ki, bütün dünyada ədə- biyyat, mədəniyyətə, sənətə ciddi təsir edən sosial şəbəkələr yeni ərsə önəniyi platformaları hələ çox təsir edəcək.